

5. Ustavnopravni položaj i identitet Krima u SSSR-u – pravno povijesna analiza

DANIJEL JAVORIĆ BARIĆ*, LUCIJA KATALINIĆ**

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 341.231(477.75)

SAŽETAK Pitanje položaja i identiteta Krima javljalo se kontinuirano, a naročito nakon dolaska u rusku sferu interesa i utjecaja. Njegov strateški položaj bio je od iznimne važnosti za sve države Crnog mora, tako da ne čudi da je njegova povijest prepuna promjena i sukoba. To se pitanje intenziviralo nakon uspona sovjeta, pri čemu je za razumijevanje ovog pitanja ključna odrednica ustav iz 1936. te odluka iz 1954. Naime, ustav iz 1936. počivao je na temelju dobrovoljnog udruživanja ravnopravnih sovjetskih socijalističkih republika, no Savez je imao primat u međurepubličkim odnosima kroz odobravanje promjena granica između republika kao i uspostavljanja novih autonomnih regija i teritorija. Upravo je ta odrednica ustava pravni temelj odluke O predaji Krimске oblasti iz sustava Ruske Federacije – sustavu Ukrajinske SSR koju donosi partijski vrh 1954. godine, darujući tako poluotok SSR Ukrajini, u znak vječnog prijateljstva ruskog i ukrajinskog stanovništva. Dar nije predstavljao problem sve dok Krim biva sastavni dio SSSR-a, što se mijenja raspadom saveza devedesetih godina prošlog stoljeća i u konačnici rezultirala ruskom aneksijom Krima. Rad stavlja u fokus pravno povijesne elemente razvoja Krima kroz praćenje ključnih događaja, naročito s ustavnopravnog i međunarodnopravnog aspekta, pri čemu pitanje autonomije, shvaćane kao oblik izdvojenog identiteta Krima u odnosu prema ruskom, kao i ukrajinskom, predstavlja nit vodilju koja se javljala za cijelo vrijeme sovjetske vlasti, a postala je naročito aktualna nakon raspada SSSR-a.

KLJUČNE RIJEČI Krim, Ukrajina, Rusija, ustavna osnova, pravno povijesna analiza, međunarodno pravo, identitet

* **Danijel Javorić Barić, mag. iur.**, asistent na Katedri za opću povijest prava i države Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: djavoricbaric@pravo.hr

** **Lucija Katalinić, mag. iur.**, odvjetnička vježbenica, e-mail: lucija.katalinic@gmail.com

1. UVODNO POGLAVLJE***

Sovjetski ustav donesen 1936. (dalje u tekstu: Ustav/36) često se naziva *najdemokratskijim sovjetskim* ustavom, usprkos svojoj reputaciji staljinističke tvorevine. Upravo je on poslužio kao ustavna osnova na temelju koje je 1954. donesena odluka o predaji Krima Ukrajini 1954. Ta je odluka, zajedno s raspadom SSSR-a 90-ih 20. stoljeća ključna za razumijevanje današnje situacije na Krimu, anektiranom od strane Rusije 2014. Pri tome, autori radi preglednosti teme daju pregled pravno-povijesnih elemenata Krima od potpadanja pod rusku sferu utjecaja pa do sredine 90-ih godina prošlog stoljeća.

Radom se daje kratki pregled novije povijesti Krima počevši od inkorporacije u Rusko Carstvo. Tim se osvrtom nastoji stvoriti kontekst u kojem je taj poluotok postao dio ruske povijesti, a naročito se pozornost pridaje događajima nakon uspostave sovjetske Rusije. Prekretnica u krimskoj povijesti koja je analizirana u ovom radu jest Hruščovljeva odluka o predaji Krima Ukrajini 1954. koja je često nazivana *Hruščovljevim darom* SSR Ukrajini, a oko čijih razloga za donošenje i danas postoje otvorena pitanja. Autori pristupaju analizi te odluke, pri čemu nastoje razložiti dva različita momenta, a to je, s jedne strane, pitanje legalnosti i pravne osnove za donošenje takve odluke; s druge strane, nastoje se utvrditi (barem neki) razlozi za donošenje iste. Pri tome autori ističu novi moment u pogledu na tu odluku, odnosno, smatraju kako je upravo mišljenje kako se takvom odlukom u stvarnosti neće puno toga promijeniti, a kojom logikom se sovjetsko vodstvo u to vrijeme vodilo, dovelo do donošenja takve odluke. Uz to, analizira se utjecaj raspada SSSR-a na Krim i njegov status, pri čemu je jedna od početnih točaka raspisivanje referenduma 20. siječnja 1991. kojim je vraćen status Autonomne Sovjetske Socijalističke Republike, sada Krimске Autonomne Republike, te takav status zadržava do poništavanja odluke o neovisnosti od strane ukrajinskog parlamenta 1992.

*** Ovaj rad predstavlja rezultat suradnje u sklopu izrade diplomskog rada autorice Lucije Katalinić, pod mentorstvom Danijela Javorić Barića.

Iako neki smatraju kako povijest Krima, u većem dijelu, „nije povijest Ukrajine“¹, to ne znači da se Krim, odnosno njegova povijest, može jednodimenzionalno valorizirati i gledati kroz usku prizmu nacionalnog identiteta. Naime, kao što će se niže ukratko predstaviti, njegova povijest jest povijest promjena, pri čemu su najčešće od njih bile upravo na polju identiteta, shvaćenog kao nacionalne odrednice većinskog stanovništva.

2. IDENTITET I POLOŽAJ KRIMA OD INKORPORACIJE U RUSKO CARSTVO DO RASPADA SSSR-A

2.1. ADMINISTRATIVNA INKORPORACIJA KRIMA U RUSKO CARSTVO

Krimski se poluotok tijekom stoljeća nalazio na raskrižju političkih interesa raznih država zbog svog strateškog geografskog položaja i jedinstvenih klimatskih uvjeta. Stanovnici Krima tijekom stoljeća uključivali su Kimerijce, Skite i stare Grke, čije su se kolonije nalazile na Crnom moru. Strateška pozicija koju mu je omogućio njegov položaj jamčila je Krimu i turbulentnu povijest, što je rezultiralo „specifičnim identitetom“, odnosno etnogenezom krimskih Tatara, Krimčaka i Karaima. Navedeno je postalo naročito izraženo nakon uspostave Krimskog *khanata* od strane Mongola, koje je odolijevalo Osmanlijama sve do 1475., nakon čega potpada pod njegovu dominaciju.² No, zbog ispletenosti različitih identiteta, već u to vrijeme je stanovništvo poluotoka bilo etnički šaroliko: u primorskim gradićima i naseljima živjele su brojne zajednice različitih naroda. No, jedna od glavnih odrednica tog razdoblja bili su Krimski Tatari, koji su u to vrijeme često napadali ukrajinske, poljske i ruske teritorije kao dio vojnih pohoda i zarobljavanja velikog broja robova.³

Kako je Rusko Carstvo raslo i širilo doseg svojih interesa, tako se Krim sve češće nametao kao logičan korak za odmjeravanje snaga s Osmanskim Carstvom koje je

¹ Wydra, D., The Crimea Conundrum: The Tug of War Between Russia and Ukraine on the Questions of Autonomy and Self-Determination, *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 10, br. 2, 2003., str 112.

² *Ibid.*, str. 112.

³ Korolenko, B.; Jakubova, L., Ruske aneksije Kryma, u: Paščenko., J. (ur.), *Krim kroz povijest: (prijevodi s ukrajinskoga)*, Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2020., str. 58.

već bilo u zalasku svoje moći. Jedan od glavnih razloga u pozadini osvajanja krimskog poluotoka bila je težnja ruske vlade da likvidira zadnju prepreku na putu prema intenzivnoj kolonizaciji sjeverne obale Crnog mora.⁴ U srpnju 1774. u bugarskom mjestu Kučuk-Kajnardži sklopljen je sporazum između Turske i Rusije⁵ kojim su Osmanlije morale priznati Krimski Kanat kao neovisnu državu (formalno neovisnu i prema Ruskom Carstvu), no u stvarnosti opterećenu prisutnošću vojske carske Rusije. Bezborod'ko, državni tajnik carice Katarine II. i budući kancelar Ruskog Carstva i Potemkin predložili su pripojenje Krima pa je u prvoj etapi postavljen zadatak da se uništi ekonomija Kanata i jedinstvo krimskih Tatara te da se Krim izvede iz turskog protektorata. Prvi korak u realizaciji projekta aneksije Krima organizirao je Suvorov, iselivši krimske kršćane od kojih su većina bili Grci.

Službeni povod kojim je carska vlada namjeravala pripojiti Krim Ruskom imperiju po tumačenju Katarine II. bio je sljedeći: „Pretvaranje Krima u slobodno i neovisno područje nije donijelo mira Rusiji, već je rezultiralo novim brigama s pozamašnim gubicima. Povijesno iskustvo iz razdoblja prije 1774. pokazalo nam je da neovisnost nije odviše svojstvena tatarskim narodima pa kako bismo ju obranili, trebamo uvijek biti naoružani i u vrijeme mira iscrpljivati vojsku napornim manevrima, stvarajući velike troškove kao u vrijeme rata... Uzimajući u obzir sve te okolnosti, donijeli smo odluku da drugačije pristupimo krimskom problemu i ne dopustimo da se krimski poluotok pretvori u gnijezdo pljačkaša i pobunjenika, već ga pretvoriti u dio ruske države. Takvim shvaćanjem, mi s punim uvjerenjem svima izjavljujemo našu volju o pripajanju krimskog poluotoka i njegova priključenja Rusiji.“⁶

Krimski poluotok ušao je u sastav Ruskog Carstva 9. travnja 1783. Gotovo godinu dana poluotokom je vojnim snagama upravljalo muslimansko vijeće stvoreno upravo s tom namjerom. Dana 2. veljače 1784. stvorena je Taurijska oblast u čiji su sastav ušli krimski poluotok, Taman i zemlje sjeverno od Perekopa pa sve do

⁴ *Ibid.*, str. 58.

⁵ *Ibid.*, str. 58.

⁶ *Ibid.*, str. 104.

Katerynoslavskog namjesništva. Prvi gubernator Taurijske oblasti bio je Grigorij Potemkin.

Sve to reflektiralo se i na etnički sastav stanovništva. Naime, u godinama prije ruske aneksije 1783., krimski su Tatari činili više od 92% stanovništva Krimskog Kanata.⁷ Uslijed aneksije, značajni dijelovi tatarskog stanovništva napustili su Krim izbjegavši u Osmansko Carstvo kao posljedica ekonomskih, kulturnih i vjerskih diskriminacija od strane ruskih vlasti.⁸ U tom se kontekstu „rusifikacija“ odnosila na političku, ekonomsku, kulturološku i religijsku dominaciju nad poluotokom, što se nastojalo postići otvaranjem granica imigrantima iz raznih ruskih pokrajina i drugih europskih zemalja.⁹ Istovremeno na poluotok dolazi slavensko stanovništvo, Rusi i Ukrajinci, ali i stranci, Nijemci, Bugari i Grci, što određuje daljnju promjenu etničkog sastava stanovništva Krma čija je glavna tendencija bila smanjivanje udjela krimskotatarskog stanovništva.¹⁰ Tim je potezom ujedno stvorena krimska kulturološka stvarnost, ali je također postignuta ekonomska gravitacija poluotoka ka geografskoj regiji koja će kasnije činiti državu Ukrajinu.¹¹ Usprkos tomu, Tatari ostaju apsolutnom većinom na poluotoku do 1864., a nakon toga i relativnom, do kraja 19. stoljeća (približno 36% 1897.).¹²

2.2. KRIMI STVARANJE SOVJETSKE RUSIJE

Urušavanje Ruskog Carstva donijelo je nove promjene na Krim, pri čemu je njegov identitet, iako u nekoj mjeri pod utjecajem ruskog, još uvijek bio shvaćen kao poseban i izdvojen. Kako se revolucija širila umirućim Carstvom, tako se slično događalo i na Krimu, pri čemu se može izdvojiti od značajnijih događaja pokušaj Krimskih Tatara za oživljavanjem Kurultaja odnosno sabora Krimskih Tatara, što

⁷ Jakubova, L., Kako je i zbog kojih okolnosti stanovništvo Kryma postalo uglavnom rusko?, u: Paščenko., J. (ur.), *Krim kroz povijest: (prijevodi s ukrajinskoga)*, Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2020., str. 66.

⁸ Hilpold, P., Ukraine, Crimea and New International Law: Balancing International Law with Arguments Drawn from History, *Chinese Journal of International Law*, Vol. 14, br. 2, 2015., str. 3.

⁹ *Ibid.*, str. 3.

¹⁰ Ljubčenko, V., Postoji li „krymski narod“?, u: Paščenko., J. (ur.), *Krim kroz povijest: (prijevodi s ukrajinskoga)*, Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2020., str. 48.

¹¹ *Ibid.*, str. 48.

¹² Jakubova, *op.cit.* (bilj. 7), str. 66.

je onemogućeno od strane boljševika 1917., dok je 1918. nakratko uspostavljena Tatarska Republika pod sponzorstvom Njemačke. Ipak, pobjeda boljševika u građanskom ratu značila je i osnivanje Krimске Autonomne Socijalističke Republika kao dijela Ruske sovjetske federativne socijalističke republike 1921.¹³ I, kao što je mnogo puta već rečeno, povijest se ponavlja – ponovno dolazi do raseljavanja naroda s Krima, ovaj puta naročito Krimskih Tatara. Rusi tako 1917. postaju najbrojnijim narodom na Krimu, čineći više od 41% sveukupnog stanovništva.¹⁴ Novostvorena Krimska Autonomna Socijalistička Republika predstavlja posljedicu implementacije zapadnjačke ideje o nacionalnom samoodređenju, koju je uvelike u prvim godinama svoje vladavine promovirao Lenjin.¹⁵ Takva je odluka imala za cilj obnavljanje gospodarstva, uz preporod polietničke strukture stanovništva, no takva je tendencija presječena represivnom politikom Staljina koja je iskorjenjivala sve izraze nacionalne posebnosti.¹⁶ Staljinistička vlada je prvu deportaciju prema nacionalnim obilježjima izvršila između kolovoza i rujna 1941.¹⁷ Udarac koji je uslijedio 18. svibnja 1944. rezultirao je iseljavanjem 180 tisuća krimskih Tatara kojima je bilo obznanjeno da se zbog izdaje domovine kažnjavaju iseljenjem.¹⁸ Dio stanovništva bio je mobiliziran od strane rajonski vojnih komesarijata i tako broj osoba tatarske nacionalnosti odvezenih s Krima dostiže 191 tisuću.¹⁹ Deportacije su obuhvatile i druge etničke skupine naseljene na krimskom poluotoku pa su tako prisilnom iseljavanju podvrgnuti i Bugari, Grci i Armenci te lokalno stanovništvo Krima koji su imali tursko, grčko i iransko državljanstvo.²⁰

¹³ Wydra, *op.cit.* (bilj. 1), str. 113.

¹⁴ Jakubova, *op.cit.* (bilj. 7), str. 67.

¹⁵ Hilpold, *op.cit.* (bilj. 8), str. 4.

¹⁶ Paščenko, J., Krim kroz povijest, u: Paščenko, J. (ur.), *Krim kroz povijest: (prijevodi s ukrajinskoga)*, Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2020., str. 23.

¹⁷ Jakubova, *op.cit.* (bilj. 7), str. 68.

¹⁸ *Ibid.*, str. 69.

¹⁹ *Ibid.*, str. 69.

²⁰ Lysenko, O., Deportacija krymskih Tatara 1944. godine, u: Paščenko, J. (ur.), *Krim kroz povijest: (prijevodi s ukrajinskoga)*, Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2020., str. 141.

Ovakvi su politički potezi rezultirali eliminacijom autohtonog stanovništva poluotoka, a zajedno s njim nestali su i temelji za teritorijalnu autonomiju Krima.²¹ Staljin je 1945. ukinuo krimsku autonomiju, pravdajući to suradnjom Krimskih Tatara s nacističkom Njemačkom. Široko ispražnjen poluotok privukao je doseljenike iz unutrašnje Rusije i Ukrajine koji su opet, tijekom godina, razvili djelomično zaseban krimski identitet.²² Moglo bi se slobodno reći kako je tada rusifikacija Krima bila na vrhuncu, prije svega kao rezultat izostanka drugih identiteta uslijed seoba naroda, prije svega Tatara. Uz svodenje Krima na razinu oblasti, poseban status je dan Sevastopolju, koji je izravno podvrgnut Moskvi.²³ Dakle, u tom trenutku slobodno se može kazati kako je Krim bio integralni dio Sovjetske Rusije, teritorijalno integriran, a uz to, njegov je najznačajniji grad bio izuzet i izravno podvrgnut kontroli središnje vlasti. Zato i ne čudi kako je odluka o prijenosu Krima, o kojoj će niže biti riječi, mogla biti donesena, no i takva je odluka morala imati ustavno utemeljenje. Iz tog razloga, potrebno je vratiti se u 1936. i utvrditi koji to elementi tada donesenog ustava omogućuju donošenje spomenute odluke.

2.3. USTAV IZ 1936. I NJEGOVI FEDERALNI ELEMENTI

Na Staljinovu inicijativu, Centralni komitet Komunističke partije je u veljači 1935. predstavio Sedmom Kongresu Sovjeta ideju o reviziji ustava iz 1924. Takvu su izmjenu opravdavali navodeći kako su se dogodile dramatične promjene u sovjetskom društvu od 1929. Naime, smatrali su kako je kapitalizam poražen te stoga treba uskladiti pravni i politički sustav s novim socijalističkim društvom.²⁴ Inicijativa za reformom ustava bila je dio šireg diskursa kao niza tendencija 1933-1936, viđenih kao umjereni zaokret ka političkom, gospodarskom, pravosudnom i ideološkom razvoju, koji je uključivao i trend jačanja načela zakonitosti.²⁵

²¹ Jakubova, *op.cit.* (bilj. 7), str. 69.

²² Hilpold, *op.cit.* (bilj. 8), str. 5.

²³ Wydra, *op. cit.* (bilj. 1), str. 113.

²⁴ Getty, J. Arc., State and Society Under Stalin: Constitutions and Elections in the 1930s, *Slavic Review*, Vol. 50., br. 1, 1991., str. 19.

²⁵ Velikanova, O., *Mass Political Culture Under Stalinism: Popular Discussion of the Soviet Constitution of 1936*, Palgrave Macmillan, New York, 2018., str. 37.

Ustav/36 naziva se i Staljinov ustav²⁶ jer je isti igrao ključnu ulogu u procesu njegova donošenja. Staljin je imao važnu ulogu u kreiranju okvira rasprave, prvo doprinoseći formuliranju nacрта, a zatim ispitivanjem ishoda narodne rasprave i davanjem svoje potpore za ratifikaciju promijenjenog nacрта ustava u prosincu 1936.²⁷ Ipak, najbitniji dio za pitanje Krima jest definiranje opsega federalnog načela u tom ustavu.

U odnosu na federalizam mora se prije svega istaknuti moment jačanja centralizacije.²⁸ Ustav/36 definira SSSR kao „saveznu državu nastalu na temelju dobrovoljnog udruživanja ravnopravnih sovjetskih socijalističkih republika.“²⁹ Savezne republike bile su najviša jedinica unutar federalne države te su zbog toga brojne autonomne republike težile promicanju svoga statusa na saveznu razinu. Članak 14. je od izuzetne važnosti jer postavlja uvjete u kojima je Savez superioran nad republikama. Na vanjskom planu jedini odlučuje o ugovorima i odnosima s drugim državama, dok u međurepubličkim odnosima ističe svoj primat kroz odobravanje promjena granica između republika kao i uspostavljanja novih autonomnih regija i teritorija. Ipak, kao garancija granica republika javlja se članak 18. Ustava/36 koji određuje kako se granica ne može mijenjati bez suglasnosti iste. Navedeno je iznimno bitno jer traži dvostruku liniju donošenja odluke, odnosno, odluka o promjeni granice se donosi na saveznoj razini, a nakon toga republička razina istu mora odobriti (pri čemu autori svakako ističu kako je pitanje ove dvostruke linije „zapovijedanja, odnosno donošenja i odobrenja odluke,

²⁶ U literaturi se pojavljuju i drugačija mišljenja, npr. prema Lomb S., *Stalin's Constitution: Soviet Participatory Politics and the Discussion of the 1936 Draft Constitution*, njegova je uloga u izradi ustava bila *epizodna*, cit.: „Iako se u narodu Ustav iz 1936. često naziva Staljinov ustav, Staljinova uloga u ovoj studiji je epizodna... Dok je Staljin igrao vodeću ulogu u formuliranju ustava, Molotov jest taj koji je najavio potrebu revizije Ustava iz 1924 na 7. kongresu Sovjeta u veljači 1935. nakon čega je Centralna izvršna komisija izabrala Ustavnu komisiju od 31 člana.“

²⁷ Lomb, S., *Stalin's Constitution: Soviet Participatory Politics and the Discussion of the 1936 Draft Constitution*, Routledge, New York, 2018., str. 17.

²⁸ *Ibid.*, str. 31.

²⁹ Ustav Ukrajine, Vrhovna rada Ukrajine, 1996., dostupan na: Ustav Ukrajine, Vrhovna rada Ukrajine, 1996., dostupan na: <https://www.refworld.org/pdfid/44a280124.pdf>, čl. 13.

USTAVNOPRAVNI POLOŽAJ I IDENTITET KRIMA U SSSR-U – PRAVNOPOVIJESNA ANALIZA
zamagljeno jednopartijskim sustavom i političkom moći sabranom u vrlo uskom
krugu ljudi).

2.4. ODLUKA „O PREDAJI KRIMSKE OBLASTI IZ SUSTAVA RUSKE FEDERACIJE –
SUSTAVU UKRAJINSKE SSR“

Partijski je vrh u Kremlju u veljači 1954. donio odluku *O predaji Krimске oblasti iz sustava Ruske Federacije – sustavu Ukrajinske SSR*. Krim je bio uključen u gospodarski kompleks Ukrajine s naredbom da se regija obnovi iz proračuna te sovjetske republike.³⁰ Predaja Krima je najavljena u sovjetskom tisku krajem veljače 1954., osam dana nakon što je Prezidij Vrhovnog sovjeta SSSR-a 19. veljače usvojio spomenutu odluku.³¹

Pravni temelj ovakvoj odluci treba tražiti u tekstu Ustava/36. Naime, na temelju članka 14., Savez ima primat u odobravanju promjena granica između republika, kao i uspostavljanja novih autonomnih regija i teritorija, uz naknadno odobrenje republike o kojoj se radi u slučaju promjene granice. Na ovome mjestu potrebno je analizu spomenute odluke razdvojiti na dva povezana, ali ipak odvojena dijela. Prvi se odnosi na pravnu osnovu i legalnost odluke u vrijeme donošenja odluke (ali i u pogledu današnjeg međunarodnog prava), dok se drugi dio odnosi na razloge zbog kojih je takva odluka uopće donesena.

Za početak, ustavna osnova ove odluke jest jasna, a to je nedvojbeno članak 14. Ustava/36 koji ne samo da propisuje dopuštenost promjene granica, već određuje i razinu koja o tome može odlučivati – a to je savezna razina. Ono što se, nakon ponovnog otvaranja krimskog pitanja, postavlja kao argument s ruske strane jest to da je odluku o tome donijela savezna razina, a ne republička razina, odnosno, da današnja Rusija nije dala suglasnost na „Hruščovljev dar Ukrajini“³². Isti ističu kako članak 18. Ustava/36 nije ispoštovan. No, Merezhko ističe kako je suglasnost

³⁰ Paščenko, *op.cit.* (bilj. 16), str. 24.

³¹ <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> [pristup: 13. rujna 2022.].

³² Merezhko, O., Crimea's Annexation by Russia – Contradictions of the New Russian Doctrine of International Law, *Heidelberg Journal of International Law*, Vol. 75., 2015., str. 169.

dana, i to kroz suglasnost na izmjene Ustava RSFSR u dijelu koji se odnosi na nabranje teritorija te republike:

*... izmjena čl. 14. Ustava RSFSR-a i uklanjanje Krimске oblasti pruža dokaz o ruskom pristanku na prijenos. Prema pravu međunarodnih ugovora, pristanak Rusije na prijenos Krima Ukrajini i prihvaćanje Ukrajine mogu se smatrati međunarodnim sporazumom...*³³

Slijedom navedenog, razvidno je kako su ispunjeni ustavni preduvjeti za donošenje odluke o promjeni republičke granice, odnosno, postoji i odluka savezne razine, kao i odobrenje s republičke razine.³⁴ Ovo je izrazito bitan moment jer se time potvrđuje kako je postojala suglasnost i obje republičke razine, kao i saveznog vodstva.

No, ovime je adresiran prvi dio analize odluke, dok će autori niže prikazati razloge zbog kojih je ista donesena. Deklasificirani dokumenti sa sastanka Prezidija Vrhovnog sovjeta 19. veljače 1954. sadrže samo dva službena obrazloženja spomenute odluke o predaji Krima:

(1) ustupanje Krima bio je „plemeniti čin od strane ruskog naroda u spomen na 300. godišnjicu „ponovnog ujedinjenja Ukrajine s Rusijom“ (referenca na Perejaslavski ugovor koji su 1654. potpisali predstavnici Ukrajine kozački hetmanat i moskovski car Aleksej I.). Uz to, nastojalo se „pokazati bezgranično povjerenje i ljubav koju ruski narod osjeća prema ukrajinskom narodu“; te

(2) prijenos je prirodan rezultat „teritorijalne blizine Krima Ukrajini, sličnosti njihovih gospodarstava i bliskih poljoprivrednih i kulturnih veza između Krimске oblasti i UkrSSS-a.“

Nijedan od ovih razloga ne opravdava u potpunosti akt predaje. Iako je 1954. bila 300. obljetnica Perejaslavskog mira, ne postoji nikakva veza između tog ugovora i

³³ *Ibid.*, str. 170.

³⁴ Autori na ovome mjestu ističu kako se u ruskim izvorima sve češće govori o tome da je procedura (iako krnja) ispoštovana, ali da nije postojao kvorum na Prezidiju Vrhovnog sovjeta jer je prema zapisniku s istog bilo prisutno 13 od 27 članova. Za više v. https://english.pravda.ru/history/107129-ussr_crimea_ukraine/ [pristup: 21. rujna 2022.].

Krimskog poluotoka. Perejaslav, u središnjoj Ukrajini nedaleko od Kijeva, nije ni blizu Krima, a ugovor nije imao nikakve veze s poluotokom koji je došao pod rusku kontrolu tek 130 godina kasnije. Štoviše, opis sporazuma koji je proizveo „ujedinjenje Rusije i Ukrajine“ je hiperboličan. Ugovor je dao važan korak u tom smjeru, ali su morale proći godine daljnjih borbi i ratovanja prije nego što je došlo do potpunog ujedinjenja. Retrospektivno se Perejaslavski ugovor često povezuje s rusko-ukrajinskim jedinstvom, ali teško je shvatiti zašto bi itko u SSSR-u predložio proslavu 300. obljetnice proglašenja dokumenta prijenosom Krima iz RSFSR-a u UkrSSR.³⁵

Ideja da je predaja bila opravdana isključivo kulturnim i gospodarskim srodnostima Krima s Ukrajinom jest, prema Krameru, također nategnuta. U 1950-ima, stanovništvo Krima (cca. 1,1 milijun), sastojalo se u 75-postotnoj većini od etničkih Rusa i 25 posto Ukrajinaca³⁶, a rezultat je već spomenutog prisilnog preseljenja populacije krimskih Tatara iz svibnja 1944., kada ih je staljinistički režim masovno deportirao u neplodna mjesta u središnjoj Aziji, kao i Staljinove prisilne deportacije manje populacije Armenaca, Bugara i Grka s Krima, dovršavajući tako etničko čišćenje poluotoka.³⁷ Stoga je 1954. Krim bio više „ruski“ nego što je bio stoljećima. Poluotok je imao važne gospodarske i infrastrukturne veze s Ukrajinom, ali su kulturne veze općenito bile mnogo jače s Rusijom nego s Ukrajinom, a Krim je bio mjesto velikih vojnih baza od carskih vremena nadalje, nakon što je postao simbol ruske imperijalne vojne moći protiv Osmanlija.³⁸ Ovdje bi se mogao eventualno istaknuti gospodarsko-infrastrukturni element jer su tada bili u planu kanali za brodarski promet između Volge i Krima pa je bilo praktičnije da se tim projektom bavi samo jedna sovjetska republika – Ukrajina – a ne dvije, što bi bio slučaj da je Krim i dalje pripadao Republici Rusiji. Najvažniji je zadatak bio prokopati kanal koji bi doveo vodu na poluotok.

³⁵ <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> [pristup: 23. srpnja 2022.].

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*

Sjevernokrimski kanal bio je kopan tijekom 1957–71, a dnjeparska je voda dala poticaj za razvoj gospodarstva.³⁹

S druge strane, navode se i drugi razlozi zbog kojih bi takva odluka bila donesena, pa se tako navodi kako se Hruščovljeva odluka, koji je preuzeo vlast nakon smrti Staljina, temeljila na argumentu kako su i Ukrajina i Krim poljoprivredna područja, no važniji je argument onaj koji nadograđuje Lenjinovo ranije zbližavanje s ukrajinskim nacionalistima.⁴⁰ Nadalje, često se javlja i argument kako je predaja Krima Ukrajini predstavljala gestu iskupljenja za Staljinov brutalan odnos prema Ukrajincima tijekom sovjetske kolektivizacije poljoprivrede koja je rezultirala razdobljem gladi, Holodomora⁴¹ i represije ukrajinskih nacionalista tijekom Ruske revolucije.⁴²

No, zanimljivo je uočiti učinke te odluke na socioekonomski i kulturni razvoj poluotoka Krima. Jedan od važnijih pokazatelja jest i svesavezni popis stanovništva iz 1959. Stanovništvo poluotoka poraslo je na za cca 75 000 u odnosu na 1939., na brojku od 1,2 milijuna.⁴³ Tijekom sljedećih 30 godina brojnost stanovništva dosegla je 2 430 000, od toga 1 630 000 Rusa (67% stanovništva), 626 000 Ukrajinaca (25,7% stanovništva), 50 000 Bjelorusa, 38 000 krymskih Tatara, a vratio se i dio deportiranih Nijemaca, Armenaca, Bugara, Grka.⁴⁴

Ipak svaki od tih argumenata sam, pa ni svi zajedno, nisu dovoljno uvjerljivi za donošenje tako značajne odluke. Nezahvalno je govoriti o motivaciji osobe koju je takvu odluku predložila, pa će autori umjesto toga istaknuti jedan drugi moment koji je bio značajan u trenutku donošenja odluke, a to je da se u tom trenutku činilo

³⁹ Paščenko, *op.cit.* (bilj. 16), str. 26.

⁴⁰ Grander, H., *Crimea, Global Rivalry, and the Vengeance of History*, Palgrave Macmillan, New York, 2015., str 43.

⁴¹ Holodomor, poznat i kao Gladomor; umjetno stvorena glad koja je obuhvatila stanovništvo sovjetske Ukrajine, sjevernog Kavkaza te područje oko donjeg toka rijeke Volge između 1932. – 1933. godine., za više v. Grander, *op. cit.* (bilj. 40), str. 43.

⁴² Grander, *op. cit.* (bilj. 40), str. 43.

⁴³ Jakubova, *op.cit.* (bilj. 7), str. 71.

⁴⁴ Danylenko, V., Kako se mijenjao nacionalni sastav stanovništva Kryma u drugoj polovici XX. Stoljeća, u: Paščenko., J. (ur.), *Krim kroz povijest: (prijevodi s ukrajinskoga)*, Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2020., str. 151.

kako će posljedice takve odluke biti zanemarive⁴⁵ (naročito po saveznu razinu vlasti kojoj je ionako podvrgnut Sevastopolj⁴⁶ pod izravnu kontrolu). Naime, prevladavao je stav kako je snaga SSSR-a takva da nikome u tom trenutku nije padalo na pamet da bi se takav savez mogao raspasti, tako da je vjerojatno ta misao bila ključna u micanju svake mogućnosti nastanka negativnih posljedica iste po saveznu, ali i republičke razine. Ipak, upravo se to dogodilo.

3. UTJECAJ RASPADA SAVEZA SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA NA POLOŽAJ KRIMA

U procesu raspada Sovjetskog saveza pitanje Krima i njegovog identiteta još se jednom našlo u središtu pozornosti, podijeljene ne samo između Rusa i Ukrajinaca, već i stranih faktora, prije svega SAD-a, koji se, zajedno s ukrajinskim nacionalistima počeo zalagati za ukrajinsku neovisnost i oslobađanje Sevastopolja od ruske kontrole.⁴⁷

Raspad SSSR-a ponovno je probudio etnički nacionalizam koji je do tada bio uspješno prevladan socijalističkim duhom bratstva svih članova besklasnog društva.⁴⁸ Kolaps socijalističke države rezultirao je stvaranjem ruskih i ne-ruskih etničkih dijaspora i otvorio put državama u nastajanju, direktno utječući na istočnu Europu, Balkan, Kavkaz i središnju Aziju.⁴⁹ Upravo zato, već i prije formalnog raspada SSSR-a, probudili su se duhovi na Krimu. Tako je Vrhovni Sovjet Krima tražio od ruske i ukrajinske strane ponovnu uspostavu autonomnog statusa.⁵⁰ No, ovaj zahtjev, iako upućen i ruskoj i ukrajinskoj strani, bio je signal prvenstveno Ukrajinacima da ruska većina na Krimu neće mirno čekati raspad

⁴⁵ Zbog geostrateških, političko-ekonomskih, povijesnih, pravnih i etničkih razloga, ruski se pannacionalisti nikada u potpunosti nisu složili s Hruščovljevom odlukom, unatoč priznanju o usklađenosti odluke s Ustavom/36 danom od strane Vrhovnog Sovjeta; Grander, *op.cit.* (bilj. 40), str. 44.

⁴⁶ Važnost Sevastopolja jest u strateškom položaju na Crnom moru zbog kojeg je još od 1783. središte ruske Crnomorske flote, za više v. *Krim kroz povijest: (prijevodi s ukrajinskoga)*, Paščenko, J. (ur.), Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2020.

⁴⁷ Grander, *op.cit.* (bilj. 40), str. 44.

⁴⁸ Hilpold, *op.cit.* (bilj. 8), str. 6.

⁴⁹ Grander, *op.cit.* (bilj. 40), str. 46.

⁵⁰ Wydra, *op. cit.* (bilj. 1), str. 113.

SSSR-a. Naime, do 1991. ruska je zajednica držala dominantan položaj na Krimu u odnosu na druge etničke zajednice, pa je postojala bojazan da bi raspad SSSR-a značio potpunu integraciju u Ukrajinu. Posljedično, postali bi manjina unutar Ukrajine, što je rezultiralo motivacijom za borbu oko snažne autonomije.⁵¹ Tako je već 20 siječnja 1991. održan referendum na Krimu na kojem je 93.2% građana glasalo za obnovu Krimске Autonomne Republike kao dijela Sovjetskog saveza, što je i učinjeno te je ista uspostavljena unutar teritorija Ukrajine.⁵² Ovo okolnost je izuzetno bitna jer se, za razliku od njezine preteče iz 1921., ova republika nije uspostavila kao dio teritorija Rusije, već po prvi puta, kao dio Ukrajine. Iako se često govori kako je Krimska Autonomna Republika nasljednike svoje preteče iz 1921., Pikhovshek navodi suprotno te smatra kako se upravo na temelju promjene subjekta-države unutar kojeg se ova republika sada formirala, ne može se govoriti kako se radi o preteči republike iz 1921.⁵³

Na sveukrajinskom referendumu o neovisnosti 1. prosinca 1991. Ukrajina je odlučila jednom za svagda urediti svoj odnos s Rusijom, tj. krenuti putem neovisnosti.⁵⁴ Rezultati tog referenduma na Krimu pokazali su kako je krimski identitet ipak jednim dijelom drugačiji od onog ukrajinskog, ma koliko god pojmovi identiteta i njegova sadržaja u ovako kompleksnoj tematici bili nezahvalni za definiranje. Naime, samo 54% birača Krima i 57% birača Sevastopolja glasalo je za državnu neovisnost Ukrajine.⁵⁵ Navedeni rezultat dao je povoda za nemire na Krimu između onih koji su se željeli prikloniti Ukrajini te onih koji su kroz autonomiju željeli ostati bliže Rusiji. Zato je tadašnje Vrhovno Vijeće Krimске

⁵¹ Hilpold, *op.cit.* (bilj. 8), str. 6.

⁵² Wydra, *op. cit.* (bilj. 1), str. 114.

⁵³ Viacheslav, P., Will the Crimean Crisis explode? u: Drohobycky, M., (ur.), *Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects*, Rowman&Littlefield Publishers Inc., 1995., str. 40-41.

⁵⁴ Priča o neovisnosti Ukrajine intenzivirala se već 1918. kada je Brest-Litovskim mirom Rusija obvezana na priznanje neovisnosti Ukrajine, iako je ta neovisnost u stvarnosti egzistirala u ovisnosti prema Njemačkoj (naročito nakon što je ista raspustila parlament koji je uspostavljen 1917.). Stanje bezvlašća, praćeno građanskim ratom u Rusiji, dovelo je do rješenja tek 1922. kad su boljševici uspostavili kontrolu nad teritorijem Ukrajine, čime je Ukrajina čvrsto bila u sovjetskom zagrljaju do 1991.; Pipes, R., *The formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism 1917-1923*, Harvard University Press, 1954., str. 184-192.

⁵⁵ Paščenko, *op.cit.* (bilj. 16), str. 25.

Autonomne Republike 26. veljače 1992., bez suglasnosti ukrajinskih vlasti, promijenilo službeni naziv područja u Republiku Krim.⁵⁶ Napetosti su se intenzivirale pa se početkom 1992. pojavila i realna mogućnost da se sjeverni dio Krima (koji je teritorijalno povezan s Ukrajinom) odvoji od ostatka Krima i priključi južnom dijelu Ukrajine, uz što se, u pozadini, održavao i stalan sukob između Kijeva i Moskve, kao i Sevastopolja oko nadležnosti nad ovim područjem.⁵⁷ Dana 5. svibnja 1992. godine Krimski parlament proglašava neovisnost i donosi prvi krimski Ustav koji je sadržavao odredbu o institucijama poput Predsjedništva Krima i Krimskog parlamenta⁵⁸, uz obavezu potvrde ovih odluka na referendumu zakazanom za kolovoz iste godine. Na tu odluku reagirala je Vrhovna Rada Ukrajine tražeći povlačenje odluke o proglašenju neovisnosti, na što je parlament Krima ponudio povlačenje odluke o proglašenju nacionalnog suvereniteta o Krimu (smatrajući da je to već riješeno ustavom iz svibnja 1992.) pa se, umjesto referenduma o neovisnosti, planira održati referendum o prihvaćanju ustava.⁵⁹ Na sve ovo nadovezala se i Rusija koja je u 1992., potaknuta pritiskom Rusa s Krima, krenula u aktivnije uključivanje u pitanje statusa Krima unutar Ukrajine. Naime, ruska većina na Krimu inzistirala je na istaknutijem statusu i partnerstvu jednakih koje bi s vremenom moglo prerasti i u status konfederacije. Asertivan stav krimskih Rusa bio je prepoznat od strane Rusije i u tom je kontekstu najveći korak bila rezolucija ruske Dume iz svibnja 1992. kojom se prijenos Krima Ukrajini 1954. proglašava nezakonitim.⁶⁰ Naime, ruski je parlament u pitanje doveo “legalnost” prijena Krima iz Rusije u Ukrajinu za vrijeme Hruščova, ispitujući je li takav prijenos potencijalno prekršio odredbe Sporazuma iz Minska iz prosinca 1991.⁶¹

⁵⁶ Drohobycky, M., *Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects*, Rowman & Littlefield, 1995., str. XXVI.

⁵⁷ Wydra, *op. cit.* (bilj. 1), str. 116.

⁵⁸ Mikelić, V., *Housing, Land and Property in Crimea*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi, 2007., str. 11.

⁵⁹ Wydra, *op. cit.* (bilj. 1), str. 117.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Minsk Agreement on Strategic Forces, 30. prosinac 1991., dostupan na <https://www.bits.de/NRANEU/START/documents/strategicforces91.htm> [pristup: 23. srpnja 2022.].

Iako je ovakva deklaracija, kao i izjava Dume iz nadolazeće godine prema kojoj je Krim još uvijek smatran dijelom Rusije⁶², pravno irelevantna, iste imaju značajno simboličko djelovanje i predstavljaju nastavak napetog odnosa između Ukrajine i Rusije gdje niti jedna strana nije namjeravala ući u smislen dijalog s drugom.⁶³

Dana 19. svibnja 1992. ukrajinski parlament poništava proglašenje neovisnosti Krima⁶⁴, na što je Krimski parlament odgovorio donošenjem zakona *O zastavi Krimске autonomne Republike*, čije boje su usklađene s bojama ruske zastave, kao i donošenjem odluka da ukrajinsko državljanstvo nije obavezno za građane Krima, a da ruski postaje službeni jezik.⁶⁵ Kulminacija napetosti se dogodila nakon uspostave Ureda predsjednika, odnosno funkcije predsjednika Krima. Na izborima za predsjednika, kao i na parlamentarnim izborima na Krimu, većinu osvojio kandidat sklon Moskvi, Meshkov. Iz tog razloga, Ukrajinska Rada odlučila je još jednom nametnuti ultimatum Krimu pa traže usklađenje svih odluka koje je donio krimski parlament s ukrajinskim ustavom.⁶⁶ Suprotno tome, na Krimu se u travnju 1994. održao referendum (doduše savjetodavni) na kojem je 90% birača poduprlo širenje krimске autonomije. Wydra to tumači na način da se „zapravo ni ukrajinska populacija na Krimu ne protivi ruskim zahtjevima za odcjepljenjem“.⁶⁷ Sljedeći korak bio je još jedan ultimatum Ukrajine za poništavanjem svih odluka i naizgled pat-pozicije. No, u tom momentu dolazi do razilaženja između krimskog

⁶² Ova izjava datira iz 1993. godine., za više v. Bowring, B., *The Crimean autonomy: innovation or anomaly?*, u: Weller, M.; Wolff, S. (ur.), *Autonomy, Self-governance and Conflict Resolution: Innovative approaches to institutional design in divided societies*, Routledge, Abingdon, 2005., str. 82.

⁶³ *Ibid.*, str. 82.

⁶⁴ Miloglav, H.; Tomaš, P., Protupravnost intervencije i aneksije međunarodnom pravu: slučaj Krima, *Paragraf: časopis za pravna i društvena pitanja Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*, Vol. 1, br. 1, 2017., str. 160.

⁶⁵ Wydra, *op. cit.* (bilj. 1), str. 117. Nastavno na to, ruska Duma je odlučila staviti u fokus i pitanje Sevastopolja, ističući kako mu je, davanjem posebnog statusa 1948., isti zapravo izuzet od primjene Odluke, odnosno, da isti nije postao dio Ukrajine. *Ibid.* Štoviše, u srpnju 1993., ruska Duma donosi deklaraciju kojom proglašava kako će Sevastopolj uvijek biti dio teritorija Ruske Federacija, a na što Ukrajina uzvraća proglasivši takav potez agresijom na Ukrajinu; Svetova, S.; Solchanyk R., *Chronology of the Event in Crimea*, u: *RFE/RL Reports*, vol. 3, br. 19, 1994., str. 25.

⁶⁶ Wydra, *op. cit.* (bilj. 1), str. 118.

⁶⁷ *Ibid.*, str. 118.

vodstva, tako da u jednom trenu krimski predsjednik raspušta parlament, a parlament lišava predsjednika njegovih ovlasti. Ovaj sukob koristi ukrajinski parlament koji donosi *Zakon o statusu* Krima kojim je ukinuo krimski Ustav te zatvorio Ured predsjednika.⁶⁸

U listopadu 1995. Krimski parlament usvojio je novi Ustav kojim se utvrđuje da je Krim dio Ukrajine, a Sevastopolj dio Krima, no ukrajinsko vodstvo smatra kako isti nije bio u skladu s Ustavom Ukrajine te ga stoga ukrajinska Vrhovna rada odluči ne podržati. Tek nakon unesenih odgovarajućih izmjena i dopuna, potvrđuje ga se tek u prosincu 1998.⁶⁹ Još se jednom pokazalo kako do rješenja problema dolazi, ako ne prije, onda kada se jedna od sukobljenih strana razdijeli i time otvori put ostvarenju tuđih interesa.

4. ZAKLJUČAK

Iako predaja dijela teritorija unutar (relativno) jedinstvenog socijalističkog saveza u načelu znači puko administrativnu preraspodjelu prostora, povijest nas je naučila kako trenutni izostanak posljedice ne znači da posljedica neće biti, već da je njihov nastup odgođen (pri čemu je moguće i simultano ili sukcesivno djelovanje i drugih uzroka). Upravo je to poučak krimske priče koju je aktualizirao raspad SSSR-a, nepovratno promijenivši situaciju u potpunosti. Ponukani raspadom SSSR-a, stanovnici Krima referendumom vraćaju status Autonomne Krimske Republike, uslijed čega parlament proglašava neovisnost i donosi krimski Ustav. Iako je Krim neovisnost zadržao samo 14 dana, nakon čega ukrajinski parlament poništava proglašenje neovisnosti, krimsko je stanovništvo ovim činom pokazalo volju naroda, koja kakva god da je, ne smije biti zanemarena. No, sve ovo bio je rezultat gore spomenute odluke o predaji Krima SSR Ukrajini, dok se istovremeno odvijao snažan proces rusifikacije Krima, što je rezultiramo specifičnim krimskim identitetom. Takva situacija, koja je 90-ih godina prošlog stoljeća predstavljala ustavnopravnu i međunarodnu krizu, kulminirala je u naše vrijeme, dovodeći do brutalne agresije na Krim (te istok Ukrajine). Pri tome, osim istaknutog ustavnopravnog elementa promatranog u pravno-povijesnom kontekstu, autori

⁶⁸ Miloglav; Tomaš, *op.cit.* (bilj. 64.), str. 160.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 161.

skreću pozornost i izrazito jasno izražen međunarodnopravni element ove krize, a naročito na odredbe Budimpeštanskog memoranduma, međunarodnopravnog ugovora sklopljenog, između ostalog i između Ukrajine i Rusije, a kojim se Rusija obvezala suzdržati od primjene vojne ili ekonomske (pri)sile u odnosu na Ukrajinu.⁷⁰

⁷⁰ Tekst sporazuma dostupan na: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280401fbb> [pristup: 10. rujan 2022.].